

Τασούλα Μ. Μαρκομιχελάκη, «Εισαγωγή»
(για το έργο *Ερωφίλη* του Γεώργιου Χορτάτση)

Στη σωζόμενη θεατρική παραγωγή των χρόνων της ακμής της κρητικής λογοτεχνίας, η τραγωδία αντιπροσωπεύεται από δύο έργα: την *Ερωφίλη* του Γεώργιου (Τζώρτζη) Χορτάτση, συγγραφέα επίσης της [Πανώριας](#) και του [Κατζούρμπου](#), και τον [Ροδολίνο](#) του Ιωάννη-Ανδρέα Τρωίλου. Σε αρκετές γραμματολογίες, στην παραγωγή αυτή προστίθεται και η ανώνυμη κρητοεπτανησιακή τραγωδία *Ζήνων*, η οποία όμως απομακρύνεται αρκετά από τα αισθητικά πρότυπα της [κλασικίζουσας](#) τραγωδίας της εποχής, τόσο ως προς την πλοκή και τα πρόσωπα όσο και ως προς την εποχή στην οποία διαδραματίζεται. Πάντως, και οι τρεις τραγωδίες παρουσιάζουν αρκετά κοινά εξωτερικά χαρακτηριστικά: πρόλογο, πεντάπρακτη δομή και χορικά. Χρονολογικά παλαιότερη είναι η *Ερωφίλη*, την οποία οι περισσότεροι μελετητές της τοποθετούν στην τελευταία πενταετία του 16ου αιώνα.

Το έργο προλογίζει ο Χάρος. Ο νεαρός στρατηγός Πανάρετος, αναθρεμμένος στο παλάτι του βασιλιά Φιλόγονου, που αγνοεί τη βασιλική καταγωγή του παιδιού, έχει συνάψει μυστικό, και ολοκληρωμένο, δεσμό με τη βασιλοπούλα Ερωφίλη, την οποία ο πατέρας της προορίζει εντωμεταξύ για γυναίκα κάποιου βασιλικού γόνου. Στέλνει, λοιπόν, τον Πανάρετο να την πείσει να δεχτεί ένα από τα δύο προξενιά που τους έχουν γίνει. Όταν ο βασιλιάς πηγαίνει να δει την κόρη του στο δωμάτιό της, ανακαλύπτει επ' αυτοφώρω τη σχέση της με τον Πανάρετο και συλλαμβάνει τον νέο – το επεισόδιο αυτό δεν παίζεται επί σκηνής και λαμβάνει χώρα μεταξύ τρίτης και τέταρτης πράξης. Μάταια η Ερωφίλη, ο σύμβουλος του και ο χορός προσπαθούν να κατευνάσουν την οργή του Φιλόγονου. Ούτε ο Πανάρετος γίνεται πιστευτός, όταν του αποκαλύπτει τη βασιλική του καταγωγή. Ο βασιλιάς δίνει εντολή να θανατωθεί ο Πανάρετος και συμμετέχει ο ίδιος στο μαρτύριό του – ούτε αυτή η σκηνή διαδραματίζεται μπροστά στους θεατές, αλλά την αφηγείται ένας Μαντατοφόρος. Στη συνέχεια, ο βασιλιάς προσφέρει στην κόρη του ως "γαμήλιο δώρο" ένα καλάθι με το

κεφάλι, τα χέρια και την καρδιά του αγαπημένου της. Εκείνη, μόλις μείνει μόνη, ξεσπά σε μοιρολόι και αυτοκτονεί με το ίδιο μαχαίρι που βρήκε μέσα στο καλάθι. Μετά το μοιρολόι της παραμάνας για την Ερωφίλη, οι κοπέλες του χορού δολοφονούν τον βασιλιά και το έργο τελειώνει με ένα σύντομο χορικό για τη ματαιότητα του πλούτου και της δόξας.

Για την ταύτιση του ποιητή, που έχει χαρακτηριστεί «πατέρας του νεοελληνικού θεάτρου», και τη βιογραφία του, μόνο εικασίες γίνονται μέχρι τώρα και προτάσεις από διάφορους μελετητές. Οι πληροφορίες που δίνουν τα έργα του εμφανίζουν έναν άνθρωπο που η ακμή της συγγραφικής του δραστηριότητας τοποθετείται στα τελευταία χρόνια του 16ου αιώνα, εξοικειωμένο με την ιταλική και τη λατινική λογοτεχνία και με τη θεωρία του θεάτρου, ο οποίος κινούνταν σε κύκλους ευγενών και ισχυρών στην Κρήτη της εποχής του. Ο Χορτάσης είχε αναγνωριστεί πολύ σύντομα από τους συγχρόνους του και τους λίγο μεταγενέστερούς του ως σπουδαίος συγγραφέας· ειδικά για την *Ερωφίλη* υπάρχει η πολυσυζητημένη πληροφορία ότι στα χρόνια πριν από την τουρκική κατάκτηση «είχε παρασταθεί πολλές φορές στον Χάνδακα και πάντοτε άρεσε». Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960, το μόνο έργο που του αποδιδόταν (από τη χειρόγραφο και την έντυπη παράδοσή του) ήταν η *Ερωφίλη*, αλλά στη συνέχεια ταυτίστηκαν ως δικά του και ο *Κατζούρμπος* με την *Πανώρια*.

Το κείμενο της *Ερωφίλης*, εκτός από τέσσερα χορικά που έλεγε ο χορός των κορασίδων της πριγκίπισσας, συνόδευαν παντού και τέσσερα ιντερμέδια τα οποία παίζονταν ανάμεσα στις πέντε πράξεις του έργου, σαν διάλειμμα και αναψυχή για τους θεατές με τον θεαματικό, μουσικοχορευτικό τους χαρακτήρα. Τα ιντερμέδια αυτά έχουν ενιαίο θέμα και δραματοποιούν τμήματα του έπους *Gerusalemme Liberata* (*Απελευθερωμένη Ιερουσαλήμ*) του μεγάλου ιταλού ποιητή Torquato Tasso. Ο τελευταίος ενέπνευσε ποικιλοτρόπως τον Χορτάση, που άντλησε στοιχεία και από άλλα έργα του ιταλού ομοτέχνου του κατά τη συγγραφή της *Ερωφίλης*, η οποία ωστόσο έχει ως βασικό πρότυπο την *Orbecche/Ορμπέκε* (1549) του ιταλού

δραματουργού και θεωρητικού του θεάτρου G. B. Giraldi Cinthio, μια τραγωδία της εποχής της Μεταρρύθμισης, όπου για πρώτη φορά το θέμα δεν είναι παρμένο από την αρχαία μυθολογία.

Το έργο είναι γραμμένο στο κρητικό ιδίωμα της εποχής του, με πολύ περισσότερα λόγια στοιχεία απ' ό,τι πιστευόταν παλιότερα και λιγότερες λέξεις ιταλικής προέλευσης, γιατί η θεωρία της τραγωδίας επέβαλλε γλώσσα υψηλή και απομακρυσμένη από τη ρεαλιστική αποτύπωση της σύγχρονης της πραγματικότητας. Κυρίως με την *Ερωφίλη*, αλλά και με όλη την υπόλοιπη παραγωγή του, ο Χορτάσης ανέδειξε το κρητικό ιδίωμα σε άρτια λογοτεχνική γλώσσα και οργάνωσε έντεχνα τον παραδοσιακό [δεκαπεντασύλλαβο](#), με και αποφυγή της χασμωδίας, κάνοντας τον τυπογράφο της δεύτερης έκδοσης του 1676, την οποία επιμελήθηκε ο Κρητικός Αλοΐσιος-Αμβρόσιος Γραδενίγος, να χαρακτηρίσει με ενθουσιασμό την τραγωδία του ποιητή «μελίρρυτον και γλυκοδιήγητον εις την φυσικὴν της γλώσσαν την κρητικὴν».

Η *Ερωφίλη* ήταν ένα έργο που άσκησε σημαντική επιρροή τόσο στην επώνυμη λογοτεχνία όσο και στην ανώνυμη, δημοτική παραγωγή της Κρήτης και πέρα απ' αυτήν: όλο και περισσότερο αναδεικνύεται από την έρευνα η επίδραση που άσκησε στον [Ερωτόκριτο](#) του [Βιτσέντζου Κορνάρου](#) αλλά και στον κεφαλλονίτη ποιητή και θεατρικό συγγραφέα Πέτρο Κατσαΐτη (αρχές του 18ου αιώνα), ενώ στα Επτάνησα επίσης, και συγκεκριμένα στη Ζάκυνθο, η *Ερωφίλη* επιβίωσε ως «ομιλία» (σύντομη υπαίθρια αυτοσχέδια παράσταση) μέχρι και τον 20ό αιώνα. Ωστόσο, η επίδρασή της είναι εντονότερη και ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτη στην προφορική παράδοση, τόσο στην Κρήτη, όσο και στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Δυτική Ρούμελη, όπου επεισόδια του έργου επιβίωσαν ως εκτενές τραγούδι του είδους της [παραλογής](#) σε διάφορες παραλλαγές. Ένας ακόμη μάρτυρας της επιτυχίας του έργου είναι και η πλούσια χειρόγραφη και έντυπη παράδοσή του: τρία χειρόγραφα, από τα οποία το ένα –ο κώδικας του Birmingham, που στα σχόλια του κριτικού υπομνήματος της παρούσας ανθολόγησης σημαίνεται με Β– είναι γραμμένο από το χέρι ενός άλλου κρητικού θεατρικού συγγραφέα, του Μαρκαντώνιου Φόσκολου (ποιητή της

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, MIS:296442 Π 4.3.7: «Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Αρχείου Γεωργακά.»
Τασούλα Μ. Μαρκομιχελάκη, «Εισαγωγή» (για το έργο *Ερωφίλη* του Γεώργιου Χορτάση)

κωμωδίας *Φορτουνάτος*, του 1655), και τρεις έντυπες εκδόσεις ήδη μέσα στον 17ο αιώνα. Η έκδοση του 1637, όσες ατέλειες κι αν έχει, δεν παύει να είναι η πρώτη έντυπη έκδοση θεατρικού έργου στα νέα ελληνικά, και το δίχως άλλο συνέβαλε πολύ στη διάδοση της τραγωδίας.

Αναμφισβήτητα, στη σύγχρονη πρόσληψη του έργου συμβάλλουν πολύ οι παραστάσεις του· πρώτος στα νεότερα χρόνια ο Κάρολος Κουν ανέβασε την *Ερωφίλη* το 1934, με τον Λυκούργο Καλλέργη στον ρόλο του Πανάρετου, ενώ ο ίδιος ο σκηνοθέτης είχε κρατήσει τον ρόλο του Μαντατοφόρου. Ο καθηγητής του Αριστοτέλειου Πανεπιστήμιου και εκδότης του *Κατζούρμπου* Λίνος Πολίτης σκηνοθέτησε την τραγωδία το 1950, με το Σπουδαστήριον Νέας Ελληνικής Φιλολογίας, σε σκηνικά και κουστούμια του Γιάννη Τσαρούχη και με τον Δημήτρη Μαρωνίτη, φοιτητή τότε, ως Μαντατοφόρο. Το 1961 το έργο ανέβασε το Εθνικό Θέατρο, χωρίς τα ιντερμέδια, τα οποία ωστόσο είχαν αναγγελθεί σε χορογραφίες της Ραλλούς Μάνου. Έτσι, μόνη σύγχρονη παράσταση που, απ' όσο γνωρίζω, περιελάμβανε και τα ιντερμέδια της *Ερωφίλης* ανάμεσα στις πράξεις του έργου ήταν αυτή της Εταιρείας Θεάτρου Κρήτης το 1978, σε μουσική του Νίκου Μαμαγκάκη και με πρωταγωνίστρια τη Σοφία Σπυράτου. Άλλες τέσσερις παραστάσεις έχουν καταγραφεί μέχρι το 1992, ενώ τέσσερα χρόνια αργότερα ο Σπύρος Ευαγγελάτος σκηνοθετεί το έργο, σε συμπαραγωγή του Αμφι-Θεάτρου με το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Κρήτης, και το 2005 ο τελευταίος αυτός φορέας δίνει νέα παράσταση του έργου. Τέλος, με το έργο ασχολείται τα τελευταία χρόνια συστηματικά η Εταιρεία Θεάτρου «Χώρος», που το έχει ανεβάσει σε τρεις διαφορετικές σκηνοθεσίες-εκδοχές οι οποίες έτυχαν μεγάλης ανταπόκρισης από το κοινό.

Πλούσια είναι και η εκδοτική τύχη της *Ερωφίλης* στα νεότερα χρόνια· ανάμεσα στις πολυάριθμες εκδόσεις, επισημαίνω την πρώτη σύγχρονη, του Σάθα το 1879, καθώς και εκείνη του Ξανθουδίδη το 1928, που περιέχει και την πρώτη συστηματική, επιστημονική εισαγωγή στο έργο. Η έκδοση των Αλεξίου και Αποσκήτη

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, MIS:296442 Π 4.3.7:
«Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Αρχείου Γεωργακά.»
Τασούλα Μ. Μαρκομιχελάκη, «Εισαγωγή» (για το έργο *Ερωφίλη* του Γεώργιου Χορτάτη)

(1988), παρόλο που δεν είναι αυστηρά κριτική, έχει μεγάλη αξία, αφού παραδίδει το καλύτερο μέχρι τότε κείμενο. Τέλος, το πιο πρόσφατο εγχείρημα κριτικής αποκατάστασης του κειμένου ανήκει στην Bancroft-Marcus (2013) και συνοδεύεται από αγγλική μετάφραση του έργου. Αξίζει να σημειωθεί ότι αγγλική μετάφραση είχε γίνει και από τον F. H. Marshall το 1929.